

boekje nadert doelbewust de roman en lijdt wellicht hierdoor aan iets te modieus taalgebruik.

Wat heeft de onderzoeker niettemin aan deze publicatie? Ten eerste is het een verdienste van Van der Veen dat hij onbenut Spaanstalig archiefmateriaal heeft verwerkt. Ook doet hij op basis van heterogene bronnen recht aan de meeste fasen uit Ripperda's leven. Deze publicatie is in haar genre dan ook een vooruitgang ten opzichte van haar voorganger uit 1968 van G. P. J. van Alkemade, die Van der Veen overigens niet noemt. Daarmee is tegelijk een algemeen manco aangeroerd. De auteur presenteert een aantal nuttige noten, maar te vaak blijven verwijzingen achterwege, zodat de wetenschappelijke bruikbaarheid geringer is dan mogelijk was geweest. Hij suggereert hierdoor bij de leek tevens een grotere originaliteit dan hem toekomt. Zo plaatst Van der Veen Ripperda in een reeks van tijdgenoten-avonturiers zonder te verantwoorden dat W. A. Verschuer op soortgelijke wijze zijn proefschrift uit 1861 over Ripperda's Spaanse periode beëindigt. Ook brengt Van der Veen sommige biografische gegevens met een niet gestaafde stelligheid. Zo kiest hij zonder overweging in een voorlaatste noot voor 1680 als geboortjaar en schrijft hij met zekerheid over Johan Willems opleiding bij de jezuïeten te Keulen, maar waar liggen de bewijzen?

Een voorbeeld van romantisering is de verbinding tussen een afgebeelde gravure van 1727-1728 en het reisverhaal van Nehemia Vegelin van Claerbergen uit 1719. Van der Veen laat Nehemia Ripperda 'in innig gebed verzonken' aantreffen (38-39); in het journaal is Ripperda slechts geknield voor een beeld (Ryksargyf Fryslân). Verderop schrijft hij een typering van de Spaanse ambassadeur Lau les te Parijs foutief aan diens collega Beretti Landi in Den Haag toe (42). De jeugdigheid van Ripperda's tweede vrouw concludeert hij uit het amusante gegeven dat zij net bij de nonnetjes vandaan kwam. Ze was inderdaad achttien volgens een van de schaarse stukken in Ripperda's familiearchief (Rijksarchief Groningen). Op weg naar Wenen voorziet Van der Veen Ripperda reeds van een pseudoniem (46), terwijl Verschuer en A. von Arneth hem dit pas na aankomst gunnen. Zo hoopten de Habsburgse autoriteiten Ripperda's missie werkelijk geheim te houden. Het zijn uiteraard de details waarover de doorsnee lezer zich niet hoeft te bekommeren, maar het maakt de onderzoeker huiverig.

Johan Willem Ripperda is fraai geïllustreerd, maar het herhalen van de kleurenfoto's in zwart-wit vanwege de bijschriften lijkt te veel op bladvulling. Dit sluit onbedoeld goed aan bij de vele luchtkastelen van de hoofdpersoon, maar doet geen recht aan de kennis van de auteur over zijn onderwerp. Deze had een meer gedegen studie kunnen opleveren.

J. W. Koopmans

H. Nicolai, *De Kingma-kroniek of Hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef* (Dissertatie Groningen 1997; Groningen: Egbert Forsten, 1997, 342 blz., f50,-, ISBN 90 6980 099 3).

Dit proefschrift, geschreven in opdracht van de Kingma-stichting, valt in drie delen uiteen: ongeveer 100 pagina's anekdotes, vignetten en stukjes uit het leven van vier Kingma's, die tussen 1760 en 1930 handelaars, olieslagers en bankiers waren; ongeveer 140 pagina's methodologische beschouwingen en sociale geschiedenis van Makkum; en ongeveer 60 pagina's met een beschrijving van de lotgevallen van snuisterijen, het archief en de totstandkoming van het boek.

De auteur plaatst zich nadrukkelijk in de traditie van Ginzburg en Morelli. Hij vindt het oproepen van een beeld, de historische ontmoeting belangrijker dan het door hem nogal laatdunkend beschreven trekken van lijnen en zoeken naar oorsprongen, oorzaken en invloeden.

In de aan het proefschrift toegevoegde stellingen trekt hij een parallel tussen zichzelf en Huizinga. Ook Schama en Ankersmit hebben hem waarschijnlijk geïnspireerd.

Nicolai betoogt dat het Kingma-archief zoveel materiaal bevat, dat het voor zichzelf kan spreken en daarom geen plaatsing tegen een (cultuurhistorische achtergrond nodig heeft. Zo zouden we de Kingma's niet hoeven te reduceren tot vertegenwoordigers van rolpatronen, maar ze veel beter kunnen leren kennen (12). Mij heeft hij niet overtuigd. Van de vier personen waar een hoofdstuk aan wordt gewijd, krijgen we alleen van Jan iets wat op een samenhangend beeld lijkt, en dan nog met karikaturale trekken: een onverbiddelijke man die alles deed om maar belangrijk te worden gevonden en overal zijn zin in wilde hebben. Als een zoon een gelovige vrouw trouwt, verbreekt hij alle contact en komt zelfs niet op zijn sterfbed; als een andere gelovig wordt, moet hij wanneer hij in de schulden komt opeens zijn studiekosten terugbetalen. Op bladzijde 58 klaagt Nicolai zelf trouwens ook dat zijn hoofdfiguren hem lijken te ontwijken.

De schrijver waarschuwt van tevoren, dat vaak de termen 'misschien' en 'mogelijk' zullen vallen. En inderdaad, naast speculaties in vragende vorm komen ze onvermijdelijk vaak voor. Maar voor mij echt storend zijn de plaatsen waar de schrijver van de onfeilbaarheid van zijn persoonlijke voorstelling overtuigd lijkt. Twee voorbeelden. Naar aanleiding van een terloopse zin in een zakenbrief waarin Jan Kingma zegt eens met zijn zoon te hebben gehooit, schrijft Nicolai (108): 'Het kan niet anders of deze herinnering had andere opgeroepen' om daarna gedetailleerd die herinneringen te beschrijven, compleet met gevoelens en gesprekken met in de brief niet genoemde personen. Of wanneer is verteld dat Jan behang met vrouwenfiguren had laten aanbrengen (166): 'Vanaf de wand keken deze harpijen geringschattend op hem neer... Wat riepen ze? Diep in zijn hart wist Jan Kingma wat zij riepen. Hij had het altijd geweten'. En als er van een gebeurtenis twee beschrijvingen bestaan (85), hoeft die van een Kingma niet de juiste te zijn, al zegt Nicolai dat de Kingma's bekend waren om hun eerlijkheid (25).

Natuurlijk, geschiedschrijving hoeft niet droog te zijn. Maar wat een geschiedwerk voor mij van een historische roman onderscheidt is dat geschiedschrijving een sterkere intersubjectiviteit eist en dat noopt tot terughoudendheid bij termen als 'het kan niet anders'. Ook mag de geschiedschrijver zich niet onttrekken aan het 'gesprek zonder eind', aan het aangaan van de discussie met voorgangers.

Gelukkig houdt Nicolai zich niet aan zijn credo en licht hij het archiefmateriaal wel degelijk toe. De noten geven veel interessante informatie. Het hoofdstuk over Hylke Jans (1708-1782) bevat een bespreking van het standsbesef in de achttiende eeuw. Die over Marten Hylkes (1746-1825) en Jan (1802-1875) tot beschouwingen over ontwikkelingen in de protestantse theologie. Dit laatste is aanleiding tot een hoofdstuk over de leefwereld en de tijdsbesteding van *upper class* Makkum in het midden van de negentiende eeuw die een grotere belezenheid verraaft dan de voor een proefschrift zeldzaam korte literatuurlijst van drie pagina's zou doen vermoeden.

Ook maakt hij boeiende opmerkingen over *oral history* en de rol van genealogische gegevens in anekdotes in een gedeelte, waarin hij laat zien hoe verhalen samen met erfstukken door de families gaan en hoe de — ai dan niet veronderstelde — voorbeeldrol van voorvaderen tot navolging door nakomelingen kan leiden. Dit meer antropologische deel had ik graag nader uitgewerkt gezien, en niet alleen met voorbeelden maar ook met een theoretisch kader waarin aangeduid wordt in hoeverre de gegevens te generaliseren zijn.

Ook een plaatsing tegen de Friese en Makkummer economische situatie, zowel algemeen als in de branches waarin de Kingma's actief waren, lijkt me niet overbodig. Tenslotte wordt verteld dat een Kingma van plan was te onderzoeken of de economische achteruitgang van

Friesland gevolgen had voor de inkoop van het familiebedrijf. Dat hij niet aan het antwoord toekwam is geen reden dat honderd jaar later niet te geven.

Het bestuur van de Kingma-stichting was geen bestuur op afstand, staat in het dankwoord (5). Dat zal de waarde van het boek als gedenkboek voor de Kingma's als kristallisatiepunt voor een uiteenvallende familietraditie hebben vergroot. Over het positieve effect op de waarde als proefschrift, als bijdrage aan de *body of knowledge*, ben ik minder zeker. Natuurlijk is zo een bestuur geen promotiecommissie en bestaat een inherente spanning tussen gedenkboek en dissertatie. Maar als op bladzijde 272 wordt verteld dat de schrijver soms werd opgebeeld dat hij over die-en-die niet te kwaad moest denken, krijgt dit dankwoord voor mij een dubbele bodem.

W. Pelt

L. H. M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie* (Dissertatie Nijmegen 1996, Hollandse historische reeks XXVII, Den Haag: Stichting Hollandse historische reeks, 1997, xi + 617 blz., f89,-, ISBN 90 72627 19 9).

Jan Wagenaar is vooral of zelfs uitsluitend bekend als auteur van de *Vaderlandsche historie* die in de jaren 1749-1759 voor het eerst verscheen, en daarna succes- en invloedrijk bleef. In zijn indrukwekkende *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie* neemt Leo Wessels deze vaststelling als uitgangspunt. Enerzijds wil hij verklaren hoe dit eenzijdige beeld van de achttiende-eeuwse geschiedschrijver is ontstaan, en daarom besteedt hij veel aandacht aan de receptie van (het werk van) Wagenaar, zowel in zijn eigen tijd als later. Anderzijds wil Wessels het beperkte beeld corrigeren en uitbreiden. Wagenaar schreef immers niet alleen een *Vaderlandsche historie*, maar ook nog tientallen andere (grote en kleine) werken (in totaal zo'n twintigduizend pagina's), waaronder een *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden (1738-1758)* en *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen... beschreeven (1760-1768)*. Hij was bovendien niet alleen geschiedschrijver, maar ook polemist en pamflettist, spectatorjournalist en stadscourantier, stadsklerk en vertaler van wetenschappelijke literatuur, moralist en predikant, en hij droeg zijn opvattingen uit over geloof en godsdienst, over maatschappij en economie, over literatuur en wetenschap, en natuurlijk over geschiedenis en geschiedschrijving.

Na een eerste hoofdstuk, dat als een bescheiden biografie kan worden gelezen, gaat Wessels uitgebreid in op Wagenaars positie ten aanzien van de historiografische traditie, én op de plaats die hij op zijn beurt in die traditie heeft ingenomen. Daarna bespreekt hij in afzonderlijke hoofdstukken diverse facetten van Wagenaars persoonlijkheid en oeuvre. Eén van die hoofdstukken is volledig gewijd aan de tegenstellingen tussen Wagenaar en Elie Luzac, die in de 'Witten-oorlog' tegenover elkaar stonden. Wessels toont aan dat het hier ging om een betekenisvolle *clash* tussen types intellectuelen, tussen 'fundamenteel verschillende geesteshoudingen en benaderingswijzen': de jurist stond tegenover de historiograaf, de *homo politicus* tegenover de *homo pragmaticus*, de filosofische tegenover de christelijke Verlichting, het normatieve denken tegenover het empirische, het *a priori* tegenover het *a posteriori*. De nauwkeurige analyse hiervan én van de aanleiding en het verloop van het conflict biedt Wessels de mogelijkheid de geschied- en staatkundige opvattingen van Wagenaar uitvoerig te bespreken.

In een ander hoofdstuk wordt ingegaan op Wagenaars houding en positie ten aanzien van het geloof en de godsdienst. Hij verkeerde in het milieu van de Amsterdamse collegianten, die